

ИЖТИМОЙ ҲИМОЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МОНЕТАР ОМИЛЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Усманов Баходир

“UzAssets” investitsiya kompaniyasi”

*акциядорлик жамияти Йиғма ахборот-таҳлил
ва фаолиятни қўллаб-қувватлаш бошқармаси бошлиғи,
ТДИУ мустақил тадқиқотчиси*

Аҳолининг кам таъминланган қатлами давлат бюджетидан ижтимоий ҳимоя учун харажатларни ошиб боришига таъсир кўрсатади. Бюджетнинг аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш харажатлари солиқлар ҳисобидан молиялаштирилади. Булар сирасига камбағаллик чегарасидан кам даромадга эга бўлган ва ижтимоий ҳимоянинг турли шакллариغا мухтож бўлган қуйидаги аҳоли гуруҳларини киритиш мумкин:

- 2 ёш ва 18 ёшгача фарзанди бўлган оилалар;
- фарзандлари сони кўп бўлган оилалар;
- боқувчисини йўқотганлар;
- ёлғиз яшовчилар (оила қурмаган, ёши катта қариялар ва ҳ.к.);
- ногиронлиги мавжуд (туғма ёки меҳнатда майиб) бўлган шахслар.

Рўйхатда келтириб ўтилган аҳоли қатламининг бири (ёки бир нечтаси)га мансуб бўлган шахслар юқори даромад олиш имкониятига эга бўлмаслиги мумкин. Бу эса, давлат бюджетидан ижтимоий ҳимоя учун харажатлар ҳажмини ошишига олиб келиши табиий ҳол ҳисобланади. Натижада, мамлакатда инсон капитали категориясининг пасайиши вужудга кела бошлайди. Ўз навбатида, яратиладиган янги қийматда илмий (ёки меҳнат) сиғимкорлигининг йўқолиб бориб, унда табиий сиғимкорликнинг сақланиб қолишига олиб келади. Бошқача айтганда, табиий ресурслар ҳисобидангина иқтисодий ўсишга эришиш кун тартибидаги асосий устуворлик аҳамиятига эга бўлиб қолади.

Фикримизча, аҳоли турмуш фаровонлигини белгилаш аҳоли даромадларига асосланган ёндашув билан шаклланиши монетар омилларнинг кенгайишига имконият берди. Шунингдек, номонетар омиллар эса, турмуш фаровонлигини таъминлашда даромадларнинг ўзи етарли эмаслигини намоён қилмоқда. Бу борада, инсонларнинг меҳнат қилишдан бўш вақтларининг ҳам инobatга олинишини таъкидлаш лозим. Шу нуқтаи назардан, аҳоли турмуш фаровонлигини аниқлаш, уни баҳолашда хусусий ва умумий омилларни инobatга олиниши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Аҳоли турмуш фаровонлиги охириги йилларда сезиларли ўзгара бошлади. Ушбу тенденциянинг ривожланишида икки жиҳат алоҳида ўрин тутди. Биринчидан, глобал ўртача даромаддан юқори даромадга эга мамлакатларда камбағаллик миқёсининг камайиб бораётганлиги, иккинчидан аҳолининг

ижтимоий соҳа ва коммунал хизматларга бўлган эҳтиёжининг қондиришга бўлган рақамларнинг ўсиб бораётганлиги билан изоҳланади.

Аҳоли турмуш фаровонлигини оширишда ривожланган мамлакатлар билимга асосланган иқтисодий шакллантириш орқали аҳоли даромадлари манбасини кенгайтиришга эришмоқда. Шунингдек, аҳолининг электр ва ичимлик сувига бўлган эҳтиёжларини қондиришда яшил иқтисодий тамойилининг ривожлантирилиши натижасида арзон энергия ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари вужудга келди.

Жаҳон банкининг маълумотларига кўра, глобал ЯИМ киши бошига ўртача 1960 йилда 456,8 АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2022 йилда 12647,5 АҚШ долларига тенг бўлган. Ушбу кўрсаткич тенденциясининг бу каби ривожланиши аҳолининг сотиб олиш қобилияти ўсиб бораётганлигини англатади. Ўз навбатида, 1950 йилда қашшоқлик мақомида истиқомат қилаётганлар ер шари аҳолисининг 58,5 фоизига тенг бўлган бўлса, ушбу рақам 2020 йилга келиб 8,1 фоизни ташкил этган [1].

Кембридж университети профессори Х.Далтон 1920 йилда эълон қилган мақоласида даромадлар тенгсизлигини баҳолашга нисбатан илмий ёндашувларни баён этиб беради [2]. Унинг фикрича, иқтисодий фаровонлик нуқтаи назаридан тенгсизлик аниқланганда даромадларга асосланиш зарурлигини таъкидлаб ўтади. Бу эса, даромад ва иқтисодий фаровонлик ўртасида узвий боғлиқлик юқорилигини кўрсатишини асослашга ҳаракат қилади. Даромад ва иқтисодий фаровонлик ўртасида тўғри пропорционал боғлиқлик мавжудлиги асослаб беради. Унинг тадқиқотларида даромад асосий мезон сифатида олинади.

Ўтган асрнинг 70-йилларидан бошлаб иқтисодий тенгсизликка нисбатан илмий ёндашувлар ишлаб чиқилиши бошланди. Жумладан, Кембридж университети яна бир профессори А.Аткинсон 1970 йилда даромадларга асосланган ҳолда ижтимоий фаровонликни баҳолашга ҳаракат қилади [3]. У жисмний шахслар даромадининг тақсимотини солиқ тўлагунча ва тўлагандан сўнгги ҳолатида қандай бўлишига эътибор қаратишни таклиф этади. Даромадларнинг тақсимоти тенг бўлган ҳолда ижтимоий фаровонлик таъминланган деб ҳисоблайди. Даромадлар тенгсизлигини таъминлашда солиқ сиёсати орқали таъсир кўрсатиш ва уни қайта тақсимлаш функциясидан фойдаланган ҳолда амалга оширишни тавсия этади.

Иллинойс университети профессори А.Айнер ва А.Хейнс 1967 йилда даромадлар тенгсизлиги борасидаги тадқиқотларни амалга оширишади [4]. Уларнинг фикрича, даромадларни солиқлар ёрдамида прогрессив ставкани қўллаган ҳолда барқарор тақсимотига эришиш мумкинлигини ижобий баҳолашади. Бироқ, ушбу прогрессив ставка ходимларнинг меҳнатга иштиёқини камайитиришига олиб келса ялпи даромад кўламини пасайиши вужудга келишини кўрсатиб беришади.

Фикримизча, кўп фарзандли оилаларда меҳнатда банд бўлиш ва даромадга эга бўлиш тенг тақсимотга эга бўлмаётганлигини кузатиш мумкин. Бошқача айтганда, 4 нафар ёки ундан кўп фарзандга эга бўлган оилалар меҳнатда банд бўлса (кичик

бизнес ва хусусий тадбиркорликда банд бўлиши назарда тутилмоқда) даромадлар тақсимооти нотекис бўлмоқда. Бу эса, кўп фарзандли оилаларга ижтимоий ҳимоя асосида давлат бюджетидан ёрдам бериш заруратини яна бир марта ўзида ифодалаб беради, деб ўйлаймиз.

Бизнингча, ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улуши шаклланишида аҳоли жон бошига реал умумий даромадлар, кичик бизнесда банд бўлиш ва оилада фарзандлар сони каби категориялар сезиларли таъсирга эга бўлмоқда. Тадқиқотлар асосида қайд этиш лозим, мазкур кўрсаткичларнинг ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улуши билан тескари пропорционал эканлиги мазкур кўрсаткичларнинг аҳамияти юқорилигини ифодалайди.

Шу боисдан, ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатлами улуши камайтиришда аҳоли даромадларини ошириш ва меҳнатда банд бўлишига эришиш, шунингдек ижтимоий ҳимоя параметрларини белгилашда оила аъзолари сонини инобатга олиш мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жаҳон банки маълумотлари. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
2. Dalton, H. (1920). *The Measurement of the Inequality of Incomes. The Economic Journal*, 30(119), 348. doi:10.2307/2223525
3. Atkinson, A. B. (1970). *On the measurement of inequality. Journal of Economic Theory*, 2(3), 244–263. doi:10.1016/0022-0531(70)90039-6
4. Aigner, D. J., & Heins, A. J. (1967). *A social welfare view of the measurement of income equality. Review of Income and Wealth*, 13(1), 12–25. doi:10.1111/j.1475-4991.1967.tb00732.x

ДАВЛАТ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИ ҲИСОБ ПАЛАТАСИ ТОМОНИДАН МУВОФИҚЛАШТИРИШ

Ғофуров Бекзод

*“Ўзбекистон Республикаси
Банк-молия академияси” тингловчиси*

Сўнгги йилларда давлат молиявий ресурсларини самарали бошқариш, бюджет маблағидан мақсадли фойдаланиш устидан давлат молиявий назоратини янги босқичга кўтариш бўйича кенг кўламли ислохотлар амалга оширилди.

Палатанинг ва Давлат молиявий назорати инспекциясининг ҳуқуқий мақоми ўзгартирилди. Бюджет маблағларидан мақсадли ва оқилона фойдаланиш устидан қатъий назорат ўрнатиш борасида Ҳисоб палатаси фаолиятининг самарадорлиги ҳамда унинг назорат шакллари тубдан ўзгарди. Бугунги кунда палатада 33 та давлат органи ва ташкилотининг 78 турдаги маълумотлар базаларидан реал вақт режимида электрон сўров асосида автоматик фойдаланиш тизими йўлга қўйилган. Бу каби вазифалар ижросини сифатли таъминлаш Ҳисоб палатасининг бюджет интизомини мустаҳкамлаш ва молиявий камчиликларнинг олдини олиш борасидаги фаолиятини